

ESKİ TÜRK DEVLETLERİNİN OLUŞUMUNUN TEMEL UNSURLARI

(Main Ingredients in the Constitution of State in Ancient Turks)

İlhami DURMUŞ*

Öz: Eski Türk devletleri oluşumlarının temel unsurları bakımından kendine özgü bir yapı oluşturmaktadırlar. Bu devletlerin oluşumunda dört temel unsur bulunmaktadır. Bunlar halk, istiklal, ülke ve kanun'dur. Halk, boyların bir araya gelmesiyle oluşmuş olup, devleti oluşturan unsurlardan birisidir. Eski Türk halkı disiplin, özgür düşünce, cesaret, kahramanlık, sözünde durma, geçmişe bağlılık ve vatan sevgisiyle kendini kanıtlamıştır. Devletin kurucu unsuru olan eski Türk halkı, devletine bağlılığını her zaman göstermiş ve devletini güçlü kılmaya çalışmıştır. Devletin temel unsurlarından biri de istiklaldir. Türkler, istiklallerine büyük önem vermişler ve devleti, istiklalle aynı görmüşlerdir. Eski Türk devletinin varlığı istiklale bağlanmıştır. İstiklal anlayışı hem halkta hem de devleti yönetenlerde en üst seviyede ortaya çıkmıştır. Devletin temel unsurlarından biri olan ülke, vatan toprağıdır. Her Türk devleti belirli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Türkler kendi hayat tarzlarına uygun coğrafyalarda devletlerini kurmuşlardır. Eski Türk devletinin temel unsurlarından biri de kanundur. Türk devletleri, kanun demek olan töre hükümlerine göre yönetilmişlerdir. Adalet, faydalılık, eşitlik ve insanlık törenin değişmeyen hükümleriydi. Bu hükümler kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına alan düzenlemelerdi.

Anahtar Kelimeler: Türk, devlet, istiklal, halk, ülke, kanun, adalet, eşitlik.

Abstract: Ancient Turkish states constituted a typical structure with regard to their main ingredients. There were four elements in their composition: people, independence, territory and law. People, as one an elements of statehood, come into being in pursuance of the amalgamation of clans. Ancient Turkish people demonstrated such characteristics as discipline, free thought, courage, heroism, patriotism, being solemn in their oaths and being faithful to their past. Turks as the founding party of the state, were always loyal subjects of

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ilhami@gazi.edu.tr.

the sovereign. They attributed great importance to independence as one of the main characteristics of statehood. Both the people and the rulers had very strong apprehension of independence. Territory on the other hand, had always been perceived as motherland. Turks had been governed under the customary provisions which were described as law. Unchangeable provisions of the customs were justice, equity, humanity and utilitarianism. They assured the individual rights and freedoms.

Key Words: *Turkish, state, independence, people, territory, law, justice, equity.*

Giriş

Bir topluluğun hayatında ve kültürünün oluşumunda bölge coğrafi şart ve imkânlarının: iklim, göller, denizler, akar sular, bitki örtüsü, tarım ürünleri, orman, madenler vb.nin; asalak, çiftçi ve çoban hayatı, yerleşme ve göç hareketleri, sanayi şekilleri gibi sosyal ve iktisadi faaliyetlere ve dolayısıyla hukukî, dinî vb. kültürel davranışlara büyük ölçüde etki yaptığı bilinmektedir (Kafesoğlu 1989: 26). Bu sebeple coğrafi faktörlerin etkisiyle çeşitli coğrafyalarda farklı kültürler ortaya çıkmıştır. Coğrafi çevrenin insan hayatı üzerindeki etkisi bozkırda daha bir açıklıkla kendini göstermiştir. Bozkırlarda göçebe kültürünün en yüksek derecesi olan “atlı kültür” gelişmiştir. Dünya tarihinde önemli yeri olan “atlı bozkır devletleri” bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkmıştır (Arslan 1984: 1-2). Bu bozkır devletlerinin en kayda değerleri, temel insan unsurunu Türklerin oluşturduğu bozkır devletleridir. Bu itibarla Türklerin kurduğu devletlerin toprağını uçsuz bucaksız geniş bozkırlar oluşturmuştur.

Devletin kuruluşuna giden yolda önemli vasıtalarından biri de at olmuştur. Çünkü bozkır Türk devletleri at üzerinde kurulmuştur. Atın ehlileştirilmesi ve atlı-çoban kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte insanlık tarihinde ulaşılan bu başarı, kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade sonuçlar doğurmuştur. Tarihî bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esasları için gerekli şartlar bu sayede belirebilmiştir (Koppers 1941: 522). M.Ö. II. Bin yılın başlarında atın binek hayvanı olarak kullanılmasıyla hareketli hayat tarzı geniş coğrafyalara kısa zamanda yayılmaya başlamıştır (Zvelebil 1980: 254).

Bozkır kültür coğrafyasında yaşayan topluluklar, M.Ö. I. Bin yıl içerisinde dikkate değer gelişim göstermişlerdir. Attan yaygın olarak faydalanılmaya başlanması ve maden ekonomisinin geliştirilmesi, özellikle demirin yaygın olarak kullanımı bozkır topluluklarının gelişiminde büyük

ölçüde etkili olmuştur. Bozkır topluluklarındaki gelişim sosyal, siyasî kültürel ve ekonomik olmak üzere çeşitli yönlerle kendini göstermektedir (Durmuş 1997: 15). Böylece güçlü bozkır devletlerinin kurulması için şartlar oluşmuştur. Atın binek hayvanı olarak kullanımının yanında demirin kullanılmaya başlaması, büyük bozkır devletlerine giden yolda önemli birer vasıta olmuşlardır.

Bozkır Türk devletlerinin ortaya çıkış zamanını yazılı kaynaklardaki bilgiler de doğrulamaktadır. Çin kaynaklarında Mo-tun'dan önce ortaya çıkan Hun Devleti için “Bin yıldan daha uzun zaman sürecinde devlette zaman zaman büyüme, zaman zaman küçülme oldu, fakat bölündüler, parçalandılar” (De Groot 1921: 53) denilmektedir. Bu bölünüp parçalanma devletin zaman zaman küçülmesiyle ilgili olmalıdır. Çünkü bin yıldan fazla zaman sürecinde birleşip büyüdükleri, parçalanıp dağıldıkları ve yeniden birleşip büyüdükleri anlaşılmaktadır (Ögel 1981: 121). Bu durum bozkır devletlerinin dağılıp bütünleşme yapılarına gayet uygun olup, devletin en küçük yapı taşlarının devletten ayrılmasıyla küçülme, birleşip yeni boyların katılımıyla da güçlenme olmuştur.

Bozkır Türk devletlerinin ortaya çıkışı için Çin kaynağındaki bilgi kayda değerdir. Çünkü Hun hakanı Mo-tun'un tahta çıkışından bin yıl eskiye gidildiğinde yaklaşık M.Ö. 1200 yıllarına ulaşılmaktadır. M.Ö. 1200'lerden itibaren güçlü bozkır devletleri ortaya çıkmıştır. M.Ö. 1200'ler atın binek hayvanı olarak kullanımının yanında demirin de yaygın olarak kullanımının gerçekleştiği dönemdir. Atın hızı, demirin vurucu gücü ve Türk insanının devlet kurucu vasfı birleşerek güçlü bozkır devletleri kurulmaya başlamıştır. Bu itibarla bozkır devletlerinin kuruluşu için M.Ö. 1200 yılları bir “Terminus ante quem”dir, yani güçlü bozkır devletlerinin kurulması M.Ö. 1200 yıllarından önce olamaz, sonra olabilir. Nitekim demir kullanımının umumileştiği M.Ö. 1200 yıllarından itibaren teşkilatlı bozkır devletleri ortaya çıkmışlardır.

Bozkır kültür çevresinde ortaya çıkan Türk devletlerinin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar devletin kurucu unsuru olan Türk insanı (halk), devletin kurulduğu coğrafya (ülke), devletin yönetiminde esas alınacak hukukî kurallar (töre) ve bağımsızlık (istiklal)'tır. Devletin tanımı da bu unsurlar dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu durumda “eski Türk devleti arazisi, bir araya gelmiş halkı, ortak idarî ve hukukî nizamı ile yurdu koruyan ve milleti refah, huzur ve barış içinde yaşatan bir kuruluştur” (Kafesoğlu 1989: 221). Bir tanım da biz yaparsak; “devlet sınırları belirli bir toprağa sahip, boy ve boylar birliklerinin bir araya gelmesiyle halkı oluşmuş, belirli idarî ve hukukî nizamı olan ve mensubu olan insanların hür ve bağımsız olarak varlığını sürdürdüğü siyasî bir kuruluştur” diyebiliriz. Bu

tanımdan sonra eski Türk devletlerinin oluşumunun temel unsurları olan halk, istiklal, ülke ve töre üzerinde sırasıyla durabiliriz:

Halk

Türkler yaşadıkları kültür coğrafyası, coğrafya üzerine yayılmış insan unsuru ve bu unsurun Kağanları tarafından bir araya getirilerek bir devlet idaresi altında toplanılmasıyla kendine has bir yapı oluşturur. Onların bu şekildeki yapısı Kök Tigin ve Bilge Kağan abidelerinin doğu yüzünde şöyle geçer: “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş” (Kök Tigin yazıtı; doğu,1; Bilge Kağan yazıtı; doğu, 3). Bu cümlelerden Türklerin yerleşik hayata geçinceye kadar, hatta ondan sonra da devam eden binlerce yıllık tarihî macera ve çabalarının özü açıkça anlaşılmaktadır. Burada söz konusu olan üç temel unsur vardır. Birincisi geniş mekân, ikincisi bu geniş mekâna dağılmış halk kitlesi, üçüncüsü ise, Türk Kağanlarının bu dağınık kitleye çekidüzen vermek suretiyle, onları tek bir devletin idaresi altında birleştirmeleridir (Kaplan 1985: 1). Belirtilen unsurlar bozkır devletinin oluşumu ve gelişimini göstermektedir. Burada ülke, halk ve teşkilat dikkati çekmekte olup, Türklerin hayatının basit bir göçebelik olmadığını da göstermektedir.

Türklerin hayat tarzı arkeolojik devirlerden başlamak üzere, milattan önceki ve milattan sonraki uzun zaman dilimi içerisinde açık bir şekilde belgelenebilmektedir. Hayat tarzlarının belirleyicisi unsurlar arkeolojik buluntularla ortaya konulmuş bulunmaktadır (Durmuş 1998: 309-310).

Türklerin tarih sahnesine çıkmalarıyla onların hayat tarzı belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Hippokrates, İskitler'den söz ederken onların yaşantılarıyla ilgili dikkate değer bilgiler vermektedir: “Onlar ata biner, ok atar, at üstünde kargı savurur ve düşmanla savaşır. Aile ve çocukları arabalarda yaşarlar. Bu arabaların küçükleri dört tekerlekli, diğerleri altı tekerleklidir. Arabaların dört bir yanı ve üstü keçeyle kaplıdır. Arabaların bazıları iki bazıları da üç odalı yapılmıştır. Yağmura, kara ve rüzgâra karşı korunaklıdır. Arabaları iki ya da üç çift boynuzsuz öküz çeker. Bu arabalarda kadınlar çocuklarla birlikte yaşar. Erkeklerse at üstünde onlara eşlik eder. Erkekleri de koyun sürüleri, sığırlar ve atlar izler. Bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalırlar, sonra başka yerlere göçerler. Pişmiş etle beslenir, kısrak sütü içerler, kısrak sütünden yapılan bir çeşit peynir yerler” (Hippokrates: XVII- XVIII).

Konar-göçer hayat tarzını, İskit hükümdarı İdanthyrso'sun Pers kralı

Darius'a verdiği Şu cevabı da göstermektedir: “Niçin hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım. Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız, ki elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim, ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dvŐyyr muyuz dvŐmyyr muyuz”(Herodotos IV: 127).

Asya Hunları da aynı Şekilde yaŐamaktaydılar. Onların hayat tarzları için kaynaklarda Şu bilgilere yer verilmiŐtir: “Göçebe hayatı yaşarlar. At, sığır, koyun obanıdırlar, g ederler, Şehirleri yoktur. Et yer, kımız içerler”(Eberhard 1996: 90).

Bu tür hayat tarzı bizzat Hun hakanı Mo-tun'un Çin İmparatoriesine yazmıŐ olduğu mektuptaki Şu ifadelerden de açıkça anlaŐılabilmektedir: “İrmaklar ve gller arasında doğdum, geniş yaylalarda sığırlar ve atlar arasında büyüdüm, kendimi sık sık sınır boylarında buldum” (De Groot 1921: 72).

Göktürkler'in hayat tarzları da İskit ve Hunlarınkinden farklı değildir. “At, koyun beslerler. G ederler. Keçe ile kaplı çadırlarda yaşarlar. Et yerler. Kımız içerler” (Eberhard 1996: 86).

Bilge Kağan ülkesinde kaleler, surlar ve tapınaklar inşa ettirmek istediğinde, Tonyukuk'un Şu sözleri Türkler'in hayat tarzını ortaya koymaktadır: “Hiçbir kentimiz yoktur. Sulu ve otlak yerler arayarak dolaŐıyoruz ve avlanarak yaŐıyoruz. Bütün halkımız savaş sanatını uygulayabiliyor. Güçlü olduğumuzda askerlerimizi akınlara sevk ederiz, zayıf isek bozkırlara çekilir ve korunuruz. İçinde oturmak için kaleler inşa edersek ve eski hayat tarzımızı deđiŐtirirsek, günün birinde yeniliriz” (Lui Mau-Tsai 1958: 172-173).

Anlaşıldığı üzere konar-göçer kavimler, bozkırlarda plansız bir Şekilde dolaŐmaz. Hayvan besleyen kişi her Őeyden önce sürüsü için faydalı yerleri seçmeyi düŐünür. Bu esnada komŐuların çıkarları birbirleriyle çarpıŐır. Burada arazinin belirgin bir Şekilde bölüŐümü ortaya çıkar. Bir boy belirli arazi parçasını kendi mlk sayarak, oraya komŐularının girmesine izin vermez (Radloff 1986: 192). Bozkırda hayvan besleyen kimse için özellikle kışlak ve yaylak olarak uygun yer bulmak işi de çok önemlidir, çünkü belirli bir mevsim için her yer uygun gelmez. Mecbur kalınca bahar ile göz mevsimini her yerde geçirebilir, çünkü baharda hayvanlar her yerde bol ot ve su bulabilirler, gzn dahi, fazla yađıŐ yüzünden taze ot biter. Buna karşılık kışlak ve yaylakta Şartlar uygun olmadığı takdirde hayvan yetiŐmez. Kışlak için seçilen yer, hayvanları mevsimin sertliğinden korumalı, yani rzđardan

korunmuş ormanlık veya derin bir vadi olmalı, aynı zamanda bol su ve odun bulunmalı ve otlaklar mümkün olduğunca az kar tutmalıdır. Buna karşılık, yaylak için, göl ve akarsu boyları gibi bol sulu ve açık ve düz alanlar seçilir, hayvanların hasarattan az etkilenmeleri de önem taşır. Kışlak için lüzumlu şartlar dağlarda yaylalara nazaran daha uygun olduğundan, göçebe nüfusun sıklığı ve hayvan yetiştirmenin gelişiminin sağlanmasında en önemli alan kışlaklardır (Radloff 1986: 192-193).

Toplum hayatı konar-göçerlikten ibarettir. Sürüler için verimli otlaklar bulabilme gayesi hareketliliğe neden olmaktadır. Ayrıca bozkırlarda kışların çok sert geçmesi, yaylak ve kışlak hayatının ortaya çıkmasına ve böylece bozkır topluluklarının yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa gitmeleri zorunluluk haline gelmiştir. Şüphesiz böyle bir hayat tarzının bozkır insanının yetişmesi, eğitimi, karakteri ve ruh haline büyük ölçüde etki ettiğini ve edebileceğini söyleyebiliriz. Türk insanı için konar-göçer hayat tarzı bir öğretici idi. Ekonomileri hayvan besleyiciliğine dayandığından sürüleri için otlaklar bulmak, yazın yaylağa, kışın kışlağa göçmek esastı. İşte sürüler otlatılırken, yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa gelinip gidilirken, başka bir uğraş alanı ise, avcılıktı. Ancak, hayat yalnız sürü otlatmak ve avcılıktan da ibaret değildi. Çeşitli sporlarla uğraşmakta ve bazı durumlarda akınlar yapmaktaydılar.

Türkler için hayatın üç gayesi vardı. Bunlar, “sürü, av ve akındı” (Kaplan 1955: 205). Şüphesiz bu üç amaç konar-göçer hayatın vazgeçilmezleriydi. Bu üç unsurdan ikisi sürülerin otlatılması ve av aslında akın için bir eğitim mahiyetindeydi. Türkler sürülerini otlatırken onları sulamak ve otlaklarda belirli yerlere yönlendirmek için at üzerinde hareket halinde oluyorlardı. Aynı zamanda sürü içerisinden sığırların ve yıldıktan atların yakalanmalarında at üzerinde kement kullanıyorlardı. Bu şekilde hayvanların yakalanmalarında büyük bir beceri kazanmaktaydılar. Hem at üzerinde kalabiliyor, hem de istedikleri hayvanın boynuna kement atmak suretiyle yakaladıkları hayvanı etkisiz hale getirebiliyorlardı.

Avlanmak da hedefi vurma açısından akın ve savaşa bir temel oluşturmaktaydı. Burada hem at üzerinde durabilme ve hem de aynı zamanda ok atabilme esastı. Bunun için çocukken eğitim başlıyordu. “Zaten bozkırın sert tabiat şartları sürüleri, otlakları ve yağmalar için girişilen savaşlar, şahsını, ailesini ve malını korumak isteyen herkesi asker olarak yetiştiriyordu. Konar-göçer kavimlerin askeri kültürünün bu kendiliğinden anlaşılır halini, çocukların eğitimi çok daha iyi göstermekteydi” (Deer 1954: 172).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, eğitim çocuk yaşta başlamaktaydı.

Şüphesiz bu eğitim, hayatın gayesine uygundu. Örneğin, Hunlar'da, "çocuklar koyunlara ya da iğdiş edilmiş koçlara binebilmekte, yay gerebilmekte ve kuşlara, gelinciklere ve büyük farelere ok atabilmektedirler; büyüdüklerinde beslenmeleri ve giyimleri için gerekli tilki ve tavşanları avlamaktadırlar" (De Groot 1921: 3). Burada koç ve koyuna binerek, ayakları yere değmeden durabilme ve bu esnada yay gerip ok atabilme kabiliyetinin kazanıldığı dikkati çekmektedir. Böylece atlı bir savaşçının kazandığı üç temel kabiliyetin ilk adımı atılmaktadır. Bunlar dörtnala giden at üzerinde kendinden emin bir şekilde öne, arkaya, sağ ve sola dönebilme, yay gerip ok atabilme ve hedefi vurabilmeleridir. Çocukken başlayan eğitimde koç üzerinde durarak, atış yapıp hedefi vurma bu işi gerçekleştiren çocuklarda güven duygusunu artırıyordu. Koçtan düştüklerinde fazla zarar görmüyor, tekrar koça binmekten korkmuyor, bu safhayı atlattıktan sonra iyi bir at binicisi, iyi bir yay gericisi ve iyi bir hedef vurucusu olabilmekteydiler. Bu şekilde bireyleri yetiştirilen toplumlar için de "Atlı", "Atlı yaycılar", "Atlı yay gericileri" gibi tabirler kullanılıyordu.

Seferler, devamlı yıpratma ve yıldırma harekâtı arasında fertleri bir askerlik havası içerisinde yetiştiren bozkır Türkünün başarısında başlıca hususlardan biri de aynı zamanda savaş hazırlığı vasfında olan daimî spor hareketleri idi. Ata binmek, ok atmak herkesin uğraş alanıydı. At yarışları, cirit, gülle atma, güreş, doğancılık, yırtıcı kuşlarla avlanma vb. mücadele azmini keskinleştiriyordu. (Kafesoğlu 1989: 275). Şüphesiz bu sportif faaliyetlerin daha geniş çaplı yapıldığı günler de vardı. Hunlar'da bu şekilde yılın belirli dönemlerinde bir araya gelinilen üç önemli gün vardı. Bunlardan birincisi yılın ilk ayında gerçekleştirilen küçük çaplı bir toplantıydı. İkincisi Lung mevkiinde ilkbaharda daha büyük katılımı ile gerçekleştirilen toplantıydı. Gök Tanrı'ya ve atalarına kurbanlar sunmaktaydılar. Sonbaharda atlar semizleşince Tai-Lim'de büyük bir toplantı gerçekleştiriliyordu. Burada insan ve hayvan sayısı belirleniyordu (De Groot 1921: 59).

İşte bu toplantılardan ilkbahar ve sonbaharda gerçekleştirilenlerde sporlar da yapılıyordu. At yarışları ve ok atışları en önemli yeri tutuyordu. Zaten binicilik, binici elbisesi, kısrak sütü içme ve katınç yay (mürekkep yay) olarak adlandırılan yay Türklerin icadıdır (Eberhard 1940: 213-214). Dolayısıyla hem sportif, hem av, hem de savaş amacıyla kullanılmaları da doğrudan aynı kültür coğrafyası ile bağlantılıdır.

Sürek avlarına çıkmaları da askeri eğitime temel oluşturuyordu. Türkler topluca sürek avlarına çıkmakta, çok sayıda hayvanı vurmakta, savaş ve akın öncesinde, adeta savaş için bir tatbikat yapmaktaydılar. Burada düşman yerine hedef hayvanlardı. Çok sayıda insanın katılımıyla yapılan sürek avları askeri disiplin açısından da büyük önem taşıyordu. Çünkü belirli bir çevrede

az kişiyle ya da yalnız avlanmaya göre daha disiplinli ve consensus (anlayış birliği) sağlayarak hareket etmek gerekiyordu. Sürek avlarına çok insanın katılıyor olması, gerçekten bir savaş tatbikatı özelliği gösteriyordu. Bundan dolayı gerçek savaş görüntüsü ortaya çıkıyordu. Binlerce insanın katılımı, at üzerinde yay gerip ok atma ve hedefi vurma amacı sürek avında da gerçekleştiriliyordu. Burada yalnız eksik olan düşman askeriydi, çünkü hayvanların düşman askerleri gibi savunma saldırma şansları yoktu. Sürek avları çeşitli zamanlarda yapılıyordu. “Bir sürek avında 700 Li, yaklaşık 350 kilometrelik bir çevre kuşatılmıştı” (Kafesoğlu 1989: 276). Böylece sürek avları çok geniş alanlarda yapılıyordu. Elbette büyük sahaların kuşatılıp, avın gerçekleştirilmesi için çok insana ihtiyaç duyuluyordu. Bu şekilde yapılan sürek avları bozkır Türk’üne savaşlarda geniş sahaları en iyi şekilde kullanmaları için de gerçek bir öğretici oluyordu.

Eski Türk askerî eğitimi çocukluktan başlamakta, aile büyüklerinin çocuğa biniciliği, ok atmayı ve hedefi vurmaya öğretmeleriyle ilk basamağı oluşturmaktaydı. Gençlik çağına geldiğinde iyi ata binebiliyor, dörtnala at koşturarak üzerinde durabiliyor, ok atabiliyor ve hedefi vurabiliyordu. Ancak, yalnız yaptığı bu işleri toplu olarak ve emre uygun şekilde yerine getirmesi gerekiyordu. Bir birey olarak kazandığı binicilik, atıcılık ve vuruculuk kabiliyetini bir otorite, yani bir komutan ya da başkomutan komutasında onun emrine uygun olarak uygulaması gerekiyordu. İşte askerî eğitimin en üst basamağı buydu.

Böyle bir eğitim sürecine Çin kaynaklarında rastlanılmaktadır. Hun hükümdarının Mo-tun adında tahtın varisi büyük bir oğlu vardı. Hükümdar sonradan bir kadınla evlendi, ondan bir oğlu oldu. Hükümdar bundan böyle Mo-tun’u saf dışı etmek ve küçük oğlunu tahta geçirmek istiyordu. Bundan dolayı Mo-tun’u rehine olarak Yüe-çilere gönderdi. Mo-tun oradayken, Tuman hemen Yüe-çilere saldırdı. Bunun üzerine onlar Mo-tun’u öldürmek isteyeceklerdi. Bunun üzerine Mo-tun iyi bir at aldı ve ülkesine kaçtı. Tuman artık onun kabiliyetini anladı ve on bin atının yönetimini ona verdi (De Groot 1921: 49).

Bundan sonra Mo-tun ıslıklı oklar imal etti ve atlı –okçularının yoğun eğitimi esnasında kendi nereye ok atarsa, herkesin birlikte o nesneye ok atmaları gerektiği emrini verdi. Kim bunu gerçekleştiremezse, başını kesecekti. Avda ıslıklı ok bir yere hareket ettiğinde biri oraya ok atmazsa, hemen onun başı uçurulacaktı. Bizzat Mo-tun değerli atlarından birinin üzerine ıslıklı okunu attı ve maiyetinden kendisi ile birlikte ok atmaya cesaret edemeyenlerin anında boynunu vurdu. O, bundan kısa bir süre sonra bizzat sevgili eşine aynı şekilde ok ile atış yaptı. Bu defa maiyetinden bir kısmı hareketsiz kaldı ve ok atmaya cesaret edemedi. Onların da Mo-tun

tarafından kellesi kesildi. Bundan kısa bir süre sonra Mo-tun avda hükümdarın değerli atı üzerine ıslıklı okunu attı ve maiyeti istisnasız birlikte oklarını attılar. Burada o, maiyetine tamamen güvenebileceğini öğrendi. Sonra hükümdar olan babası Tu-manla ava gitti ve onun üzerine ıslıklı bir ok attı; bütün maiyeti aynı hedefe oklarını yöneltti ve böylece hükümdar öldü. Bunun üzerine Mo-tun üvey annesini, üvey kardeşini ve kendisine itaat göstermeyen bakanları (devlet ileri gelenleri) öldürdü ve kendisini hükümdar ilan etti (De Groot 1921: 49-50).

Yukarıda belirtilen askerî eğitimden de anlaşılacağı üzere, her savaşıya savaş esnasında başarı kazanması için önceden bazı vasıfların kazandırılması esastır. Bunlar, verilen her türlü emre itaat, süratli ve isabetli karar verebilme, hedefi vurmada tam isabetti (Koca 2003: 96-97). Verilen emre itaat etmekle astın üstüne tabi olması ve emir-komuta zinciri içerisinde savaşması sağlanacaktı. Süratli ve isabetli karar verebilme yeteneğinin kazandırılması sorumluluğunun gereğini yerine getirmesini mümkün kılacaktı. Hedefi vurmada tam isabet kaydetmekle boşa atış yapılmayacak, daha kısa zamanda uygun atışlarla daha fazla düşman öldürülebilecekti. Ölmek için öldürmenin, yenilmemek için yenmenin esas teşkil ettiği savaşlar için eğitimde komutana itaat, kendine güven ve keskin nişancılık vasıfları kazanılmış oluyordu.

Bozkırda yaşayan Türk insanının bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındığı tavrı, ehlileştirilen at, büyükbaş hayvanlar ve koyun sürülerine bağlayan münasebetler belirlemektedir. Büyük sürülerin bir arada tutulması, otlakların belirlenmesi ve korunması, bedeni faaliyetten çok, gözetme ve dikkati gerektirir; insanı idareye, emretmeye ve hâkimiyete hazırlar. Bozkır insanının bakımlı sürüsü ile olan münasebetini tamamıyla fayda ve mantık prensipleri belirler (Deer 1954: 160). Bozkır insanının bu geniş bozkırlarda sürüleriyle dolaşması, yaylak kışlak arasında gidiş gelişler, insanın insanla, hayvanla ve çevreyle mücadelesi, kısacası hayat tarzı onun bir takım özellikler kazanmasına zemin hazırlar.

Bozkır Türkü'nde disiplin, özgür düşünce, cesaret, sözünde durma ve geçmişe bağlılık gibi özellikler ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu özellikler her bireyde olduğundan eski Türk toplumun bu özelliklere sahip fertlerden oluştuğu görülmektedir. Zaten teşkilatlı bozkır Türk devletlerinin ortaya çıkması da böyle bir yapılanmanın doğal sonucudur.

Disiplin bozkır Türk'ünün tüm hayatında ortaya koyduğu bir anlayıştır. Ancak disiplinli bir şekilde otlaklar belirlenmekte, kışlaklarda kalınmakta, yaylaktan kışlağa ulaşılabilir. Bireylerde ortaya çıkan disiplin yalnız sosyal hayatta ortaya konulmamakta, düşmana karşı verilen mücadele ve

gerçekleştirilen savaşlarda da görülmektedir. Bozkır Türk devletleri bir otorite etrafında disipline uyularak kurulmaktadır. Disipline bağlı kalınmadığında ordular dağılmakta ve devletler çökmektedir.

Türklerde disiplinin önemini Göktürk yazıtlarındaki şu ifadeler belirgin bir şekilde göstermektedir: “Türk, Oğuz beyleri, milleti iştin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun“ (Köl Tigin yazıtı; doğu, 22-23; Bilge Kağan yazıtı, doğu, 18-19).

Türk insanının önemli özelliklerinden biri de cesur ve kahraman olmasıdır. Türk insanını bulunduğu ortam cesur ve kahraman olmaya yöneltmiştir. Bozkır kültür coğrafyasında alp tipi ideal insan tipi olarak görülüyordu. Alp kelimesi eski ve yeni birçok Türk lehçesinde kahraman, cesur, yiğit, zorlu manalarına gelmekteydi (Köprülü 1986: 379-384).

Hayatı hep mücadele içerisinde geçen Türk insanı cesaretli olmak ve düşmana karşı kahramanlık göstermek zorundaydı. Hayat şartları onları hep başarmaya, kazanmaya, ideale ulaşmak için de kahramanlık göstermeye zorluyordu. Toplum içerisindeki yerlerini gösterdikleri kahramanlıklar belirliyordu. Devlet sistemi içerisinde ilk siyasi birliği oluşturan boyun başına geçebilmenin, yani bey olabilmenin yollarından biri cesaretli olmaktı. Zaten boy beyleri cesareti, mali kudreti ve doğruluğu ile tanınmış kişiler arasından seçilerek iş başına geliyorlardı (Kafesoğlu 1989: 219). Onlar için hayatın gayesi savaştı. Bundan dolayı, savaşta gösterilen cesaret ve yararlılığa çok kıymet vermekteydiler. En çok düşman öldüren ya da esir getiren kimse hükümdar tarafından ödüllendirilmekteydi. Savaş meydanında ölen arkadaşının cesedini getiren kimse onun bütün malına konmaktaydı (Ligeti 1986: 47). Savaşta gösterilen kahramanlıklar karşılıksız kalmıyordu. Kahramanlık gösterenler bir taraftan armağanlar ile ödüllendiriliyorlar, diğer taraftan siyasi ya da askeri yapılanmada yerlerini alabiliyorlardı. Toplum içerisinde ise yaşarken sayılıp, seviliyorlar, ölünce de saygıyla anılıyorlardı. Bundan dolayı, Türk insanına korku değil, cesaret egemen olmuştu. Sürekli yapılan savaşlar ve gösterilen kahramanlıklar zamanla daha da cesaretli olmaya temel oluşturuyordu. Bireyleri cesaretli ve kahraman Türkler toplum olarak cesaret ve kahramanlığı ön planda tutuyordu. Bu durum toplum içerisinde önemli bir yeri olan bayanlar için de söz konusuydu. “Onlar da ata binmekte, ok atmakta, at üstünde kargı savurmakta ve düşmanla savaşmaktaydılar. Hatta düşman öldürmeden evlenmemekteydiler” (Hippokrates, XVII). Şüphesiz kadınların savaşmaları Türkler arasında çok yaygın olmasa da, belirli zamanlarda mevcuttu. Hayat şartları erkekler gibi bayanları da aynı mücadeleye ve kahramanlık göstermeye zorluyordu.

Özellikle düşman öldüremediklerinde evlenememekte bundan dolayı bekâr olarak yaşlanmaktaydılar (Herodotos, IV, 117). Böyle bir durum bile onları hep kahramanlık göstermeye ve mücadeleye yöneltiyordu.

Bütün eski Türk toplumunda cesaret takdir edilirken, yenilgi utanç verici olarak değerlendiriliyordu. Bu hususta Hun hakanı Çi-çi ve taraftarlarının cesaret, kahramanlık, bağımsızlık ve kendi insanına güveni açık bir şekilde ifade eden fikirleri şöyledir: “Hunlar cesaret ve kuvveti takdir eder. Yenilgi ve esaret onlara en adi ne varsa, öyle gelir. At üzerinde savaş ve mücadeleyle imparatorluk kuruldu. Dağınık boylar arasında kuvvet ve otorite sağlandı. Ölünceye kadar savaşan yiğit savaşçılara her zaman sahibiz. Burada şimdi iki kardeş taht için mücadele ediyor. Sonunda ya büyüğü ya da küçüğü başarılı olacak. Onların ölümlerinden sonra da saygınlık ve şöhretleri çocuk ve torunlarının imparatorluğun daima egemen gücü olarak kalmalarına vesile olacak. Gerçi Çin bizden daha güçlüdür. Fakat Hun ülkesini hal böyleyken ilhak edemez. Ne diye atalarımızın kurduğu devleti altüst edelim ve kendimizi Çin’e tabi kılalım? Böyle imparatorlukla alay etsek, ölmüş hükümdarımıza kötü hakaret sayılır. Bu arada bağımlı kalarak sükûnet sağlansa dahi, dağınık boylar üzerinde hükümrânlığımızı sonra tekrar kazanabilecek miyiz?” (De Groot 1921: 214-215).

Millî kaynaklarda da cesaret ve kahramanlığın Türk insanının, dolayısıyla Türk toplumunun önemli hasletlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Bilge Kağan’ın “Başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çöktürdüm” (Bilge Kağan yazıtı, kuzey, 10) sözü bile cesaret ve kahramanlığı özetler mahiyettedir.

Bilge Tonyukuk’un şu sözleri de Türkler’de cesaret ve kahramanlık duygusunu açık bir şekilde göstermektedir: “Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. O sözü işitip beyler bütün dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi. Ben şöyle derim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak geldik. İrtiş nehrini geçerek geldik. Geleni cesur dedi, duymadı. Tanrı, Umay ilahe mukaddes yer, su, üzerine çöküverdi herhalde. Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum edelim dedim. Hücum ettik, yağma ettik. İkinci gün ateş gibi kızıp geldi. Savaşık. Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi. Tanrı lütfettiği için, çok diye korkmadık, savaşık. Tarduş şadına kadar kovalayıp dağıttık. Kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadını orda öldürdüler” (Tonyukuk yazıtı, II, batı, 1-6).

Anlaşıldığı üzere, Türkler düşmanın kendilerinden fazlalığından etkilenmeden cesaret ve kahramanlık gösteriyorlardı. Onlar için düşmanın sayısı önemli değil, başarıya ulaşmak asıl hedefti.

Türk insanının mücadeleyi kazanması ve başarılı olmasında önemli etkenlerden biri bilgeliğiydi. Çünkü geniş bozkırlarda sürülerin otlatılması, toplu bir şekilde hayatın sürdürülmesi, kışın soğuktan yazın sıcaktan korunma ve düşmana karşı verilen mücadele, ordulara kumanda etme, boyu ve devleti idare etme akıl ve belgelik sayesinde oluyordu. Burada coğrafyayı iyi tanımak, Türk insanın özelliklerini ve hayat tarzını iyi bilmek ve düşmanın özellikleri ve gücünü dikkate alarak hareket etmek esastı. Ancak böyle güçlü kalınabilir, düşman tehlikesinden korunabilir ve dağınık boylar bir arada tutulabilirdi. Bundan dolayı, Türk insanın akılcı davranması ve özellikle belgelikleriyle tanınmış olanların sözlerine itibar edilmesi gerekiyordu.

Bozkır coğrafyasında belgelikleriyle kendilerini kanıtlayan çok insan yetişmişti. Bunlardan birisi Tonyukuk idi. Bilge Kağan, şehirler kurmak, şehirleri surlarla çevirmek ve hatta budist, taoist tapınaklar inşa ettirmek düşüncesindeydi. Tonyukuk bu düşünceye itiraz etti. Hayat tarzlarını değiştirirlerse yenilip, yok olacaklarını belirttikten sonra tapınaklar inşa edilmesi düşüncesine karşı şöyle dedi: “Bunlar insanlara miskinlik ve gevşeklik telkin eder. Savaşmak ve güçlü olmak için bu hiç doğru seçim değildir” (Liu Mau-Tsai 1958: 172-173, 462).

Gerçekten Tonyukuk’un da işaret ettiği gibi, hayat tarzının değişmesi yerleşik hayata geçilmesi, savaşçılık ve kahramanlık duygusunu yok edecek inançların kabullenilmesi Türk insanını yakından etkileyecekti. Ölüncüye kadar Türk ülkesini savunacak disiplinli ve kahraman cengâverlerin yetişmemelerine zemin hazırlayacaktı. Bu durumu Tonyukuk bilgeliği sayesinde önceden biliyordu.

Şüphesiz, Bilge Kağan kendisi tarafından ileri sürülen ve kabul görmeyen görüşlerin yanlışlığını kabul etti. O, birçok görüş ortaya atmış ve bilgeliğini ispatlamış bir devlet yöneticisidir. Özellikle onun yazdırmış olduğu yazıtlar o dönemde dün, bugün ve yarın üçgeni içerisinde ele alınmıştır. O , “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş” (Bilge Kağan yazıtı, doğu, 2-3) sözleriyle geçmişi iyi bilmektedir. Millet için verdiği mücadeleyi şu sözleri ortaya koymaktadır: “Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturdum” (Bilge Kağan Yazıtı, doğu, 22). “Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur” (Bilge Kağan yazıtı, kuzey, 2). “İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş” (Bilge Kağan yazıtı, kuzey,3). Bu sözlerle de yurt tuttıkları yerin önemini ortaya koymaktadır. Hatta “Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın” (Bilge Kağan yazıtı, kuzey, 6) sözleriyle devletin ebedi olarak

gelecekte de kalabilmesinin Ötüken ormanında kalmaya bağlı olduğuna işaret etmektedir. Böylece onun Bilge bir kişi olduğu her yönü ile anlaşılmaktadır.

İstiklâl

Devletin temel unsurlarından birisi de istiklâldir. Devleti yönetenlerdeki bu düşünce, toplumda da kendisini göstermiştir. Atlı-göçebe kavimlerin bir araya gelerek devlet kurmaları ve devletin bekası için çalışmaları bu temel düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplum fertleri varlıklarının esasını devlete bağlamışlardır. Çeşitli bozkır devletlerinin ortaya çıkışı da toplumda var olan istiklal arzu ve düşüncesinin bir sonucu olarak belirmiştir.

Atlı göçebelerin hayat tarzı kendilerinde istiklâl anlayışının en üst düzeyde olmasına zemin hazırlamıştır. Onlar, esarete düşecekleri zamanlarda hür ve müstakil olarak hayatlarını sürdürebilecekleri coğrafyalara çekilmek suretiyle orada devletlerini kurmuşlardır. Oysa yerleşik hayat süren toplumlar çok kere ağır dış baskı ve esaret gibi tehlikeli anlarda düşmana karşı boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Bozkırlıya hürriyetini kaybetmek suretiyle insanlık haysiyetinden fedakârlık yapmasına lüzum bırakmayan bu davranışında kendisinin büyük yardımcısı at olmuştur. Üstelik at sürati ve diğer binek hayvanlarına nispeten üstünlüğü dolayısıyla ona güvenç ve hükmetme ruhu aşlamıştır. Ayrıca, bozkırın güç hayat şartları, yaşamak için çok mücadele gerektiği yönünde bozkırlıya iyi bir öğretici ve rehber olmuştur (Kafesoğlu 1989: 222). Bu sebeple bozkırlı açısından normal sayılan husus, ağır hareket eden sığırla yapılan ziraatın ürününü almak için ekim, yağmur, hasat mevsimlerini tevekkülle bekleyen sakin köylü hayatı değil, fakat süratle savaş seferberliği haline dönüştürülebilen bozkır ekonomisinin hemen her fert için zarurî kıldığı aralıksız mücadele olmuştur (Kafesoğlu 1989: 222). Bu hürriyet ve mücadele eğilimi hür fertler yetiştiren bozkırlı aileden başlamak üzere, sırasıyla boy, boylar birliği ve nihayet devlet ölçüsünde genişleyerek siyasî toplulukta ortak değer kazanmış ve devlette istiklâl kavramına temel olmuştur.

Birçok Türk devletinde olduğu gibi Hunlar'da da istiklâl anlayışı aynı çerçevede gelişmiştir. Bu anlayış yazılı kaynaklara da geçmiştir. M.Ö. 55 yılında cereyan eden hadise dolayısıyla Hun devlet meclisinde şu konuşma yapılmıştır. “Hunlar cesaret ve kuvveti takdir eder. Yenilgi ve esaret onlara en adi ne varsa, öyle gelir... Ölünceye kadar savaştan yiğit savaşçılara her zaman sahibiz... Ne diye atalarımızın kurduğu devleti feda edelim ve kendimizi Çin'e tabi kılalım?” (De Groot 1921: 214).

Yukarıda geçen örnekten anlaşılacağı üzere, Hunlar istiklâllerine son derece düşkün bir toplumdu. Devlet istiklâl ile aynı görülmekteydi. İstiklâlin

varlığı devletin var olması anlamına gelmekteydi. İstiklâl, yani devlet ortak düşmana karşı verilen mücadele sonucunda korunabilmekteydi.

Göktürk döneminde de istiklâl anlayışı belirgin bir şekilde görülmektedir. Orhun yazıtlarında Türkler'de istiklal anlayışını açık olarak gösteren ifadeler bulunmaktadır. Bunlar arasında şunları belirtebiliriz: “Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime il kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş.” (Köl Tigin, doğu, 9). “O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı” (Köl Tigin, doğu, 21-22).

“Türk, Oğuz beyleri, millet, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun.”(Köl Tigin, doğu, 22-23).

“Köl Tigin’i evin başında bırakarak savunma önlemi aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Köl Tigin öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurttta yolda yatıp kalacaktınız. Köl Tigin olmasa hep ölecektiniz” (Köl Tigin, kuzey, 8-9).

“Tanrı şöyle demiştir: Han verdim. Hanını bırakıp teslim oldun” (Bilge Tonyukuk, I, batı, 3-4). Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir milletinin yerinde boy kalmadı” (Bilge Tonyukuk, I, batı, 3-4).

“Tanrı korusun, bu Türk milleti arasında silahlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım. İleriş Kağan kazanmasa ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığım için ve kendim kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu” (Bilge Tonyukuk, II, doğu, 4-6).

Ülke

Devletlerin siyasî varlıklarını sürdürdükleri ve halkının yaşadığı coğrafya, ülkeyi oluşturmaktadır. Her müstakil devletin varlığını ve halkının hayatını sürdürdüğü coğrafyası bulunmaktadır. Siyasî hâkimiyetin sağlandığı saha o ülkenin coğrafyasıdır. Hun devletinin ortaya çıkmasıyla ona temel oluşturan Hun topluluklarının hayatlarını sürdürdükleri toprakları bulunmaktaydı. Devlet arazisinin belirli sınırları vardı. Bu sınırlar içerisinde

kalan arazide yaşayan insanların hakları vardı. Çünkü bu arazi bütün milletindi.

Hun hakanı Mo-tun tahta çıktığı günlerde, komşu, Tung-hu (Tunguz) lar'ın ondan bazı istekleri olmuştur. Kendilerini güçlü hisseden ve bir ölçüde savaş için sebep arayan Tung-hu'lar başlangıçta bazı isteklerde bulunmak suretiyle Mao-tun'u güç durumda bırakmak istemişlerdir. Mo-tun onların vergi olarak at ve kadın istemelerine karşı fazla direnmemiştir. Tunghu'ların lideri Hun ve Tunghu sınırında olan, çorak ve terkedilmiş bulunan toprak parçasını Hun hakanı Mo-tun'dan istemiştir. Mo-tun müşavirleriyle bir toplantı yapmak suretiyle onların görüşlerini aldıktan sonra, şu nihai sözü söylemiştir: "Devletin temeli olan toprağı nasıl verebiliriz?" (De Groot 1921: 51).

Gerçekten toprak devletin temeliydi. Onun hakkında Hun hakanı tasarruf hakkını kullanma yetkisine sahip değildi. Nitekim görüşü de o düşünceye paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce devletin temeli olan toprağın önemini belirgin bir şekilde göstermektedir. Hükümdar onu şahsî malı gibi kullanamamaktaydı. Toprak devlet reisinin korumakla vazifeli olduğu ata yadigârıydı. Toprağın ata yadigârı olduğunu istiklâlde verdiğimiz örnek de belirgin bir şekilde göstermektedir. Çünkü orada "Atalarımızdan toprakla birlikte devir aldığımız istiklâlimizi (devletimizi) feda edemeyiz" cümlesinden toprağın ata yadigârı olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Mo-tun'dan aşağı yukarı iki yüz yıl sonra Çinliler Hun hakanından küçük bir toprak parçası istemişlerdir. Hun hakanı ise, bu isteğe karşı "Ben babamdan kalan toprağı veremem" demek suretiyle net bir şekilde tavrını ortaya koymuştur. Aslında bu bir ata toprağıdır. Ata toprağını, ata ruhlarıyla, diğer koruyucu ruhlar korumaktaydı. Bu da zararı olmayan, aile ile devlet birliğini sağlayan güzel bir inanıştı (Ögel 1982: 15-16). Atalardan kalan toprak mukaddesti. Hunlar bu tür değerlerine çok önem vermekteydi. Bu inanç devletin ortaya çıkışından kalkışına kadar örneklerden de anlaşılacağı üzere, devam etmiş ve toprak daima atalardan kalan kutlu bir emanet olarak düşünölmek suretiyle devletin oluşumu ve varlığında önemli bir unsur olarak dikkati çekmiştir.

Göktürkler'de de ülke kavramı son derece gelişmişti. Yazıtlarda bu hususta kayda değer bilgiler yer almaktadır: "Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur" (Köl Tigin, güney, 3). "Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demirkapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüdüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş" (Köl Tigin, güney, 3-4).

“Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin!” (Köl Tigin, güney, 7). “Ötüken yerinde oturup kervan, kabile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otursan ebediyen il tutarak oturacaksın” (Köl Tigin, güney, 8).

Kanun

Türk devletlerinin oluşumunun temel unsurlarından biri de kanundu. Her Türk devletinin yönetiminde kanunî düzenlemeler vardı. Kanunlar yalnız yönetilenleri değil, yöneticileri de bağlamaktaydı. Milletın mutlu, devletin güçlü kılınması, hukukî düzenlemeler bütünü olan kanunlara iyi uyulmasıyla sağlanabiliyordu. Türk devletlerinin kendilerine özgü hukuk anlayışları vardı. Bütün Türk devletleri bu anlayışa uygun olarak yönetilmekteydiler.

Hun devleti kanun demek olan töre hükümlerine göre yönetilmekteydi. Halkın devlete karşı bir takım sorumluluk ve yükümlülüklerinin olduğu gibi, devleti yönetenlerin de halka karşı bazı sorumlulukları vardı. Devleti güçlü kılmak, milleti mutlu etmeye bağlıydı. Devletin güçlü ve milletin mutlu olması da yöneticilerin millete yönelik olumlu faaliyetleriyle alâkalıydı.

Töre sınırlamaları ile şahıs hak ve topluluk menfaatlerinin çatışmasını önleyerek, sosyal düzeni yürütebilmek yüksek idarî kabiliyet isteyen bir husustu. Devlet başkanının cesareti ve askerî bakımdan yeterliliği yanında tedbirli, ihtiyatlı ve ileri görüşlü olması da gerekiyordu. Devlette yeni şartlara göre, düzenlenen törenin tam olarak yürürlükte tutulması, halkı tedirgin etmeyen sosyal kültürel alışkanlıkların korunarak, ancak huzur bozucu uygulamaların ortadan kaldırılması şeklinde tecelli ediyordu. Törenin tam uygulanmadığı yerde Türk ilinin dağılması, diğer taraftan il hakanlıklarının çöküşü anlarında, kendi geleneklerine dokunulmamış olan yabancı kütlelerin bir cemiyet bütünü halinde tekrar ortaya çıkması bundan ileri gelmekte idi (Kafesoğlu 1989: 283).

Töre hükümlerine uymayanlar cezalandırılmakta idi. Kim birisine kılıç çekip onu öldürürse, onun cezası idamdı. Hırsızlık yapmak yasaktı. Hırsızlık yapan kişilerin aileleri de yöneticiler tarafından sorumlu tutulmaktaydı. Hafif suçlular üzerinden araba tekeri geçirmek suretiyle cezalandırılıyor, ağır suçlular ise, öldürülüyordu. Tutuklama cezası en fazla on gün sürüyordu. Böylelikle devlette yalnız az sayıda tutuklu bulunuyordu (De Groot 1921: 60). Şüphesiz, suçluların aleyhine ağır cezaların konulması ve aile fertlerinin de suçluların işledikleri suçlardan sorumlu olmaları caydırıcı bir faktör olarak dikkati çekmekteydi. Töre hükümlerine uymak suretiyle hayatın sürdürülmesi esas amaç olarak yer almaktaydı. Bu suretle ülke içerisinde birlik ve bunun doğal bir uzantısı ve sonucu olarak dirlik sağlanabiliyordu.

Töre hükümleri bütün toplum için geçerliydi. Devletin yönetimi ve hakanın başa geçişi de töre hükümlerine göre oluyordu. Devleti yöneten kişi “Gökteki en büyük güç olan Tanrı tarafından ve onun izni ve emri ile tahta çıkarılmıştı.” Hun hakanı Mo-tun da aynı şekilde tahta çıkarılmıştı. Mo-tun M.Ö. 176 yılında Çin imparatoruna gönderdiği mektupta “Tanrı tarafından tahta çıkarılmış, Hunlar’ın büyük Şanyüsü” demek suretiyle kendisinin tanrı tarafından görevlendirildiğini belirtmektedir (Onat 1987: 34). Tanrı tarafından tahta çıkarılmış olan hakanın halka karşı bir takım sorumlulukları vardı. Onun görevi halkı daha iyi yönetmek, toplum içinde birlik ve dirliği sağlamak, olağanüstü durumlarda düşmanlara karşı takınılacak tavrı belirlemekten birinci derecede sorumlu kişiydi. Töre hükümlerine yenilerini eklemek de onun görevleri arasındaydı.

Bütün önemli kararlar tek hakanın inisiyatifinde alınmamaktaydı. Bütün kararların alındığı ve gündemi önceden belirli olan meseleler yılın belirli günlerinde toplanan kurultaylarda görüşülüyordu. Bu toplantılar Mo-tun döneminden başlamak üzere yapılmaktaydı. Devlet işleri ve dinî törenlerle ilgili üç ayrı toplantıdan bahsedilmektedir (Kafesoğlu 1980: 205). Biri, senenin ilk ayında, ileri gelen davetlilerle hükümdar sarayında yapılmıyordu. Dinî vasfı baskın görünen öteki toplantı Lung kalesinde, üçüncüsü ise, atların semizleştiği sonbahar’da Tai-Lim’de yapılmaktaydı. Üçüncü toplantıda halkın ve hayvanların sayısı tesbit ediliyordu (De Groot 1921: 59). Bu büyük çaplı toplantıda bütün devlet meseleleri görüşülmekte ve töreye yeni hükümlerin konulması gerektiğinde bir takım düzenlemelere de gidilmekteydi. Devleti yönetenler millet için var olduğuna göre, onları mutlu kılacak düzenlemelerin yapılması da esastı. Önemli hükümler adalet, eşitlik, faydalılık ve insana verilen değerdi. Diğer toplumlara mensup insanların Hun ülkesine geldiklerinde gitmemelerinin ve ülkelerinden kaçarak hayatlarını orada sürdürmek istemelerinin temelinde kişi hak ve hürriyetlerinin töre hükümleriyle garantiye alınması önemli bir yer tutmakta idi.

Göktürk döneminde Orhun yazıtlarında da töre kelimesi bazı yerlerde “il” ile bazı yerlerde de il ile alakalı olarak kullanılmaktadır. Devletin varlığı töre varlığına bağlı görünmektedir. Töre ile ilgili yazıtlarda şu ifadeler rastlanılmaktadır: “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış, insanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyivermiş” (Köl Tigin, doğu, 1).

“Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş” (Köl Tigin, doğu, 13).

“Babam kağan bunca Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili töreyi kazanıp, uçup gitmiş” (Köl Tigin, doğu, 15-16). O töre üzerine amcam kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı” (Köl Tigin, doğu, 16-17). “O zaman kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı” (Köl Tigin, doğu, 21-22).

Göktürk yazıtlarındaki bilgilerden anlaşıldığına göre teşkilatlı Türk devletlerinin varlığı töre hükümlerinin uygulanmasına bağlıydı. Törenin ortadan kalkması devlet nizamının ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Devlet düzeninin işlenmesi, hükümdarın devleti yönetmesi, halkın huzur içinde yaşaması törenin uygulanmasıyla bağlantılıydı.

Töre hükümleri yeni şartların oluşması ile değiştirilebilmekteydi. Töre hükümleri devleti güçlü milleti mutlu kılmaya yönelik hükümlerdi. Türk devletlerinde törenin değişmeyen hükümleri de vardı. Bunlar könülük (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tuzluk (eşitlik) ve kişilik (insanlık, üniversalite) idi (Kafesoğlu 1989: 235). Zaten bu değişmeyen hükümler kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına alan düzenlemelerdi.

S o n u ç

Türk devletlerinin oluşup gelişmesinde bazı şartların ortaya çıkmış olması gereği vardı. Öncelikle bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkan devletler oluşmadan önce atın binek hayvanı olarak kullanımının yanında demirin yaygın olarak kullanılması dikkati çekmektedir. Bunlara bozkır insanının akıl, irade ve kabiliyetinin katılımıyla ön şartlar oluşmuştu. İnsan, at ve demir üçlüsü bir araya geldiğinde geniş coğrafyalar üzerinde hâkimiyetin sağlanması, dağınık boyların bir araya getirilerek bir devlet çatısı altında toplanması daha kolay hale gelebilmiştir.

Şartların olgunlaşması sonucu devletin oluşumunun temel unsurları da belirlemiştir. Bu kapsamda eski Türk devletlerinin oluşumunda halk, istiklal, ülke ve kanun olmak üzere dört temel unsur dikkati çekmektedir. Bu unsurlar bir araya gelmek suretiyle en büyük siyasî oluşum olan devlet ortaya çıkmaktadır.

Halk, Türk devletinin kurucu unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bu unsur disiplin, özgür düşünce, cesaret, kahramanlık, sözünde durma, geçmişe bağlılık ve vatan sevgisiyle kendini kanıtlamıştır. Bu duygular içinde olan

Türk insanı devletine bağlılığını ortaya koymuş ve devletini her zaman güçlü kılmaya çalışarak devlet-millet dayanışmasının en güzel örneğini vermiştir. Bilge Kağan'ın yok olmuş bir devletin yeniden ortaya çıkmasıyla ilgili olarak söylediği şu sözleri halkın devlete giden yolda yaptıklarını anlamak bakımından kayda değerdir: “Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsini yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyeye almış, kul almış milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadının töresince yaratmış, yetiştirmiş.” Bu sözlerden halkın, yani milletin kağanları etrafında kenetlenerek nasıl toplanıp, devleti oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Devletin temel unsurlarından biri de istiklal olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü Bozkır Türkü bağımsızlığını sürdürebileceği kültür coğrafyalarında devlet kurmuştur. İstiklal düşüncesi hem devleti yönetenlerde hem de toplumda belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Hun devlet meclisindeki şu konuşma bütün Türk devletlerindeki istiklal anlayışını ortaya koyar mahiyettedir: “Hunlar cesaret ve kuvveti takdir eder. Yenilgi ve esaret onlara en adi ne varsa öyle gelir... Ölüncüye kadar savaşan yiğit savaşçılara her zaman sahibiz... Ne diye atalarımızın kurduğu devleti feda edelim ve kendimizi Çin'e tabi kılalım?”

Türk devletlerinin siyasî varlıklarını sürdürdükleri ve halkının yaşadığı coğrafya ülkeyi oluşturuyordu. Her devletin kendine ait bir coğrafyası vardı. Bazı coğrafyalar devletlerin merkezi olarak önem taşıyordu. Bu derece önemli coğrafyalar ilgili devletler için kalpgâhlardı. Devletin kalpgâh coğrafyası hep elde tutulmak istenilen coğrafyaydı. Göktürkler için Ötüken kalpgâhtı. Zaten Bilge Kağan “Ötüken ormanından daha iyisi hiç yok imiş” derken devletin kalpgâhına dikkat çekmektedir.

Türk devletlerinin temel unsurlarından biri de töre demek olan kanunlardı. Türk devletleri töre hükümlerine göre yönetilmekteydi. Türkler sınıfsız toplum yapısına sahip olduğundan töre hükümleri bütün vatandaşlara aynı şekilde uygulanmaktaydı. Adalet, faydalılık, eşitlik ve insanlık törenin değişmeyen hükümleriydi. Bu hükümler kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına alan düzenlemelerdi. Bu sayede toplumun devlete bağlılık ve güveni daha da artmaktaydı.

Eski Türk devletleri, devlete bağlı halkıyla, istiklalin varlığıyla, sınırları ve kalpgâhları belli ülkesiyle ve sınıfsız toplum yapısını esas alan kanunlarıyla güçlü bir yapı oluşturuyordu. Bunun sonucunda devleti güçlü,

milleti de mutlu kılan şartlar ortaya çıkmakta ve Türk devletleri varlıklarını sürdürmekteydi.

Kaynaklar

- ARSLAN, Mahmut (1984), *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasî Yapı*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- DE GROOT, Johann Jacob Maria (1921), *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, Berlin: Walter de Gruyter.
- DEER, Josef (1954), “İstep Kültürü”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII/1-2, s. 159-176.
- DURMUŞ, İlhami (1997), “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s. 13-19.
- DURMUŞ, İlhami (1998), “Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları”, *Prof. Dr. M. Abdulhaluk Çay Armağanı*, I, Ankara, s. 399-414.
- EBERHARD, Wolfram (1940), “Türkler ve Komşularında Spor”, *Ülkü*, 87.
- EBERHARD, Wolfram (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HERODOTOS (1991), *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HİPPOKRATES (1816), *Hippokrotous To Peri Aeron, Hydaton, Topon*, İ.M. Eberartos, Parisioi.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980), “Eski Türkler’de Devlet Meclisi (Toy)”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1989), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (1955), “Türk Destanında Alp Tipi”, *Zeki Velidi Togan’a Armağan*, İstanbul, s. 204-213.
- KAPLAN, Mehmet (1985), “Orhun Abidelerinde Mekân-İnsan Münasebeti”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, I, s. 1-6.
- KOCA, Salim (2003), *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara: Odes Ltd. Şti. Kültür Yayınları.
- KOPPERS, Wilhelm (1941), “Urtürkentum und Urindogermanentum im Lichte der völkerkundlichen Universalgeschichte”, *Belleten*, V/17-18, s. 481-525.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1986), “Alp”, *İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul, s.379-384.
- LİGETİ, Lajos (1986), *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. S. Karatay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LİU MAU-TSAİ (1958), *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost – Türken (Tu-Küe)*, I, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ONAT, Ayşe (1987), “Kuzey Çin’de Kurulan Hun Devletleri”, *Tarihte Türk Devletleri*, I, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1991), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahaaeddin (1972), “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, *Türk Kültürü*, 118,

s. 208-226.

ÖGEL, Bahaeddin (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (1982), *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (1987), “Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletleri”,
Tarihte Türk Devletleri, I, Ankara.

RADLOFF, Wilhelm (1986), *Sibiryadan Seçmeler*, Ankara.

THOMSEN, Wilhelm (1993), *Çözülmüş Orhun Yazıtları*, (Çev. V. Köken), Ankara:
Türk Dil Kurumu Yayınları.

ZVELEBİL, Marek (1980), “Der Aufstieg der Nomaden in Zentralasien”,
Cambridge Encyclopaedia der Archaeologie, München: Christian Verlag.